

İSMAYIL HİKMETİN ARAŞTIRMALARINDA GAZİ BÜRHANEDDİN

Gazi Burhaneddin in Ismail Hikmet's Researches

Ferhat AĞAYEV*

Özet: *Mekalede Azerbaycan edebiyat tarihi tertipçilerinden biri olan edebiyat araştırmacısı İsmail Hikmetin hazırladığı edebiyat tarihinde Gazi Bürhaneddinin tadviki ve takdimi araştırılmaktadır. İsmayıl Hikmet'in "Dini ceryan" adı altında araştırdığı yazarlardan biri de Gazi Bürhaneddin'dir. Azerbaycan Edebiyatının çok az araştırılmış yazarlarından olan Gazi Bürhaneddin hakkında İ. Hikmet'in "Azerbaycan Edebiyatı Tarihi" kitabında verdiği bilgi ilgi doğurur. Bu kitabın yayımlandığı 1928 yılına kadar olan dönemde F. Köşerli'nin, Y. V. Çemenzeminli'nin ve S. Mümtaz'ın Klasik Azerbaycan edebiyatı ile ilgili araştırmalarında Gazi Bürhaneddin hakkında hiç bir bilgi olmaması İ. Hikmet'in bu araştırmasın ne kadar önemli bir araştırma olduğunu bize gösterir.*

Anahtar kelimeler: *Azerbaycan, Edebiyat Tarihi, İsmail Hikmet, Gazi Bürhaeddin.*

Abstract: *Ismail Hikmet was one of the first literary historians of Azerbaijan. In his researches he tried to clere Gazi Burhaneddin's historical place in literature. Ismail Hikmet introduced him in the section of "Religious Current". The auther's thoughts about gazi burhaneddin's activity is analysed in the article too.*

Key words: *Azerbaijan, Literature, Ismail Hikmet, Gazi Burhaneddin.*

İsmayıl Hikmet'in "Dini ceryan" adı altında araştırdığı diğer yazarlardan biri de Gazi Bürhaneddin'dir. Azerbaycan Edebiyatının çok az araştırılmış yazarlarından olan Gazi Bürhaneddin hakkında İ. Hikmet'in "Azerbaycan Edebiyatı Tarihi" kitabında verdiği bilgi ilgi doğurur. Bu kitabın yayımlandığı 1928 yılına kadar olan dönemde F. Köşerli'nin, Y. V. Çemenzeminli'nin ve S. Mümtaz'ın Klasik Azerbaycan edebiyatı ile ilgili araştırmalarında Gazi Bürhaneddin hakkında hiç bir bilgi olmaması İ. Hikmet'in bu araştırmasın ne kadar önemli bir araştırma olduğunu bize gösterir.

---

* Dr., Bakü Polis Akademisi

Azerbaycanca yazılmış XIV yüzyıldaki şiir örnekleri içerisinde Azerbaycan şairi Gazi Bürhaneddin`nin eserleri çok ehemiyetlidir. Onun şiirleri Azerbaycan halkının bedii kültürünün gelişme düzeyini, fikir ve sanatkarlık özelliklerini öğrenmek bakımından çok önemlidir. Bürhaneddin`nin hayatında halk şiirinin ve dönemin etkisi açık görülmektedir.

Bu büyük şair, devlet yöneticisi ve bilim adamı hakkında XX yüzyılın sonlarında böyle araştırmaların az olması, şairin yaşadığı dönemin başlarında ne kadar az araştırma yapıldığını görüyoruz. F. Köçerli`nin “Azerbaycan Edebiyatı”, Y. V. Çemenzemenli`nin “Azerbaycan Edebiyatına bir Nazar”, M. Terbiyet`in “Denişmendani – Azerbaycan”, S. Mümtaz`ın “Azerbaycan Edebiyatının Kaynakları” gibi Azerbaycan edebiyatı tarihinde önemli ye tutan araştırmalarda bu tanınmış şair hakkında bilgi verilmemiştir.

XIV yüzyıl Azerbaycan tarihini araştıran İ. Hikmet Gazi Bürhaneddin`in hayatında dönemin etkisini olduğunu araştırmıştır. Gazi Bürhaneddin`nin özgeçmişinin karanlık yerlerini aydınlatan araştırmacı kendi mülahazalarında “Ecem müvverihlerinden” Aziz ibn Erdeşir “Bezmü Rezi” eserine dayanarak Gazi Bürhaneddin`nin ismi Ahmet olduğu söyler. Şairin doğduğu yer hakkında araştırma yapan İ. Hikmet Aziz ibn Erdeşir`in “Bezmi – Rezi” eserinde ve Arap tarihçisi Hacer Eskalei`nin tezkiresine müracat eder. Bu konu hakkında Aziz ibn Erdeşir`e istinaden İ. Hikmet gösterir ki, “Bürhaneddin hicri 745 yılın Ramazanın üçüncü günü Geyseriye`de doğulmuştur. Aslen türkdür. Kendi dedelerinden Muhammed Harezmi`den Kastamonu`ya gelmiştir. Muhammed`in oğlu Celaleddin Habib Geyseriye kadısı olmuş ve sonra tüm oğulları kadılık yapmıştır. Hüsameddin, Siraceddin, Süleyman ve Şemsettin Muhammed`in kadılığından sonra Ahmet Bürhaneddin`in babası kadılık yapmıştır. Gazi Bürhaneddin aslen türk olmuş, Oğuzların Salur kolundandır diyen İbn Hacer Aziz ibn Erdeşir`in verdiği bilgileri tekrar eder, ama şairin Geyseriye`de değil Erzincan`da doğulduğunu gösterir. Her iki kaynaktan faydalanan İ. Hikmet şairin hicri 745 (miladi 1344) yılında Geyseriye`de doğulması versiyonunu kabuleder. Son dönemlerde bu konu hakkında yapılan araştırmalar şunu gösterir ki, Gazi Bürhaneddin Geyseriye`de doğulmuş bu da İ. Hikmet`in geldiği sonucunu doğrular. Bilim adamına göre “Gazi Bürhaneddin hem Selçuklar`a hem de Moğollar`a mensup olduğunu iddiaeder. Annesi hükümdar neslinden olan Abdulla Çelebi`nin kızıdır. Araştırmacının yazdığına göre Gazi Bürhaneddin on dört yaşına kadar Türkçe, Arapça, Farsça`nı öğrenmiş ve ilave olarak mantık ve hikmete ait dersler almıştır. İbn Hacer yazar: “Gazi Bürhaneddin`nin edebi hayatı bundan sonra başlamıştır. On dört yaşınadayken eğitimini tamamlamak için Mısıra gider fıkıh, usul, hadis, tefsir, heyet ve tıbbi derslerini alır ve on dokuz yaşında iken dedesi ile beraber Hacca gider” (1, 155).

M. F. Köprülüzade'nin bu hakda yaptığı araştırmalarına istinaden İ. Hikmet yazar: “Şair orta okulu bitirdikten sonra Şam ve Mısır'da tahsiline devam eder. 764 yılında (hicri F. A.) dedesiyle beraber Hicaz'a gitmiş, dedesi Mısır'da vefat edince Haleb'e dönmüş ve biz az orda kaldıktan sonra tekrar Geyseriyye'ye döndü” (1, 156). Yirmi yaşında Emir Giyaseddin Muhammed tarafından babasının yerine kadılığa tayin olunan Gazi Bürhaneddin “bilgi ve maharetiyle idaredeki Giyaseddin Muhammed'e kendini daha çok sevdire onu kızı ile evlenir. Daha sonra tahta geçen Gazi Bürhaneddin Geyseriyye'ye kadılık yapar. Hükümdarlık döneminde halkın hürmet ve muhabbetini kazanan Gazi Bürhaneddin hayatını hep savaşlarda ve savaş meydanlarında geçirmiştir.

Gazi Bürhaneddin'nin hükümdar olmaktan başka bilim adamı ve şair olduğunu gösteren İ. Hikmet yazar: “Politika tarihinde bıraktığı ad unutulub gitsede edebiyat tarihinde bıraktığı ün hiç bir zaman unutulmayacaktır. Bilginler içerisinde “Seçilmiş İzahlar” ve “Seadet İksri” isimli Arapça iki eseri olmasına rağmen, araştırmacı Gazi Bürhaneddin ilk önce Azerbaycan Edebiyatı Tarihinde değerli hizmetleri olan bir şair gibi takdim edilir.

Gazi Bürhaneddin'nin edebi kişiliğindeki en kıymetli dönem Azerbaycanca yazdığı “Divan”ından anlatan İ. Hikmet bu divanın sadece bir nüshası “Britaniya” müzesinde korunduğunu bildirilir. İki bölümden oluşan yirmi rübai ve yüz on dokuz tuyuğdan oluştuğunu gösteren araştırmacı esere büyük değer verir. Gazi Bürhaneddin'nin hayatı ile ilgili yazar: “Yıllarca hükümdarlık yapan Bürhaneddin kendinden önce ve sonra gelen “şeyihler” ve “mahlar” kadar dini edebiyatı benimsememiştir (1, 158).

İ. Hikmet eserin başında Gazi Bürhaneddin'in hayatına verdiği bu değeri şimdiki edebiyatçılar tarafından da ispatedilir. Edebiyatçı bilim adamı E. Seferli bu hakda yazar: Mütefekkir bir şair olan Gazi Bürhaneddin kendi döneminde çok yayılan sufizm ve hürüfiliye ilgi göstermiş ama sadece bununlada yetinmemiştir. O, her şeyden önce dünyevi aşkı “maceralı hayatın ilhamlarını”, orta yüzyıl insanı ve onun manevi alemini, vatanının tabiatını, kışını, baharını, halkın gelenek ve göreneklerini terennüm etmiştir” (2, 5).

İ. Hikmet Gazi Bürhaneddin'in tüm orta yüzyıl şairleri gibi fars edebiyatından etkilendiğini, Farça ve Arapça şiirler de yazdığını gösterir. Şairin Azerbaycanca yazdığı Divan'ında Arapça ve Farsça terkiplerin olmasının tabii olduğunu gösteren bilim adamı yazar: “Arapça ve Farsça kelimeleri başka yazarlara nazaran çok azdır”. Araştırmacı şöyle bir kanaanta gelir ki, şairin şiirinde Azerbaycanca kelimeler daha çok olduğunu ve onları Arapça ve Farsça kelimelerle birbirinin yerine kullanması ve buna görede “nazmiyette çok düşkünlük çok eksiklik vardır”. Diğer taraftan

araştırmacıya göre aruz vezninin Azerbaycancaya uydurulması “yeni ve ibtidai olduğundan vezinlerle bu hususta alışıklık uygunluk azdır” (1, 158).

İ. Hikmet Gazi Bürhaneddin`nin aruz vezniyle Azerbaycanca şiir yazan şairi alkışlar ve yazar: “Gazi Barhaneddin`nin eserlerinde bazen kendini gösteren sufizm ve hurufizimin İ. Hikmet`e göre sadece etki gibi analımalıdır. Örneğin: “maşuk” ile aşğın aşk ateşiyle bir olması hakkındaki sufi görüşler şairin daha çok tuyuğlarında azda olsa etkisini gösterir:

Gellidür Hakk katında girdarımız,
Aile kim var mismilü murdarumuz.
Sagi, vergil elüme tolu eyah,
Kim gide bu günlüden kınkarumuz. (1, 163)

Buna ilgisini bildiren İ. Hikmet yazar: “Gazelin son beytinde tasavvuf ruhu olmasına rağmen bazı yazılarında tasavvufa böyle bir yaklaşma yok değildir, ama bu yaklaşma eserindeki mutasavvuf şairin yazılarındaki tasavvuftan çok uzaktır. Hiç bir zaman tasavvuf Gazi Bürhaneddin`de bir gaye olarak görülmemiştir” (1, 162).

İ. Hikmet Gazi Bürhaneddin`nin şiirleri içerisinde tasavvuf şiirlerinin olmasına rağmen aslında şiirlerinde tasavvufi simge ve işaretlerden başka bir mana vermek için kullanmıştır. Şairin bu tuyuğunun gözden geçirdiğimizde araştırmacının fikirleri ile aynıdır. Gazi Bürhaneddin yazar:

Özünü alleşih gören serdar bulur,
Enelhak devi kılan berdar bulur.
Er oldur her yoluna baş oynaya,
Döşekte ölen iğit murdar olur. (2, 18)

Gazi Bürhaneddin kendinden önce yaşamış Hasanoğlu, Ali, Şeyyad Hamza, Sufi Fæcih, Mustafa Zerir ve başka şairlerin önceki ananelerini yaşatmış ve geliştirmiştir. Prof. M. Guluzade`nin söylediği gibi “Gazi Bürhaneddin`in eserleri Azerbaycan halk kültürünün gelişmesini ideya ve sanatkarlık özelliklerini öğrenmek bakımından çok kıymetlidir” (33, II). Şairin halk şiireleri ve içtimai mazmunlu şiirleri vardır. Şair zamanesinin ağırlı acılı hayatını savaşların getirdiği felaketleri derinden duymuş kötülere karşı yiğitlikle savaşmış ve şiirlerine konu etmiştir. İ. Hikmet Gazi Bürhaneddin`in şiirlerinde başkasının malına, toprağına göz diken düşmanlara karşı nefretini şöyle göstererek yazar: “Eski şairlerimizin hiç birinde biz bu yolda ifade ve mananı göremeyiz”. Şair cesur, lirik kahramanı da bu

bakımdan seçildiği için kendi arzu ve istekleriyle okuyucuda rağbet doğurur. Ama bu cengaver aşğın kalbinin ince, zarif duygulardan da mahrum olmadığı araştırmacının nazarından kaçmaz. Aşğın gönlü çok zengin ve aydınlıktır. Şairin bir şiirinde:

Benzüm sarıvü yaşumu al ettün, eylemi?
Sevdan ile tenüm hayal ettün, eylemi?
Cadu gözünü dane enün, dem saçlarım,
Seyd etmekle canımı kim al ettün, eylemi? (2, 7)

diğerek aşğın kendi diliyle sevgilisinin ahlaki manevi güzelliğini, maharetini hüsn-ü cemalini vasfetmesini araştırmacı beşeri aşkın özellikleri gibi değerlendirir. Gazi Bürhaneddin`in hayatında aşk önemli bir yere sahip olduğunu söyleyen İ. Hikmet burada hem de orta asır inasının manevi hürriyeti konusunun ortaya konulduğu, dönemin haksızlıkları, zulum, kötülerin yaptığı kötülükleri gösterir.

Gazi Bürhaneddin şiirlerinin sanatkarlık özelliklerinden bahs ederek hayatına yüksek değer veren araştırmacı şairin poetik fikir ve ifade tarzını, arif duygularını Nesimi, Kışveri, Habibi, Hatai, Fuzulu veb. şairler için bir örnek olduğunu yazar. Gazi Bürhaneddin`in edebi kişiliği Fuzuli ve Habib`ni etkilemiş ve İ. Hikmet:

Ben leblerini canıma emsem götürüm,
Gözün yarasın gönüle merhem görürem.
Eşkin oduni ki yahe iki cahanı,
Ben kendü canuma yalunuz kem görürem.

rübaisinin okurken Fuzuli`nin o yanık dertli ifadesini duymamak mümkün değildir. “Hala göz yarasını gönlüne merhem görmek” hem aşğına hem de şairane bir ifadedir. Bu rübailerin Fuzuli`lere bir sanat ve şiir ustası olduğuna şüphe doğurmuşdur?” (1, 169).

Gazi Bürhaneddin şiirlerini özellikle rübailerini daha çok Habibi ve Fuzuli`den etkilendiğini söyleyen araştırmacı Gazi Bürhaneddin`in şiirlerine benzetmeler yazıldığını ispat etmeye çalışır: “Her zaman görmezem veli, dem- dem görürem” rübailerini gibi şuhane ve tarifane yazılmış duygular, hayaller ve bedillerle dolu şiirelerini Habibi`lere Fuzuli`lere (Dedim Dedi) şiirlerini yazdırmaya sadık olmadığını kim iddia edebilir:

Ol göz ki, yüzün görmeeye göz deme ona,
Yol yüz ki tozun silmeye yüz deme ona.
Kol söz ki içinde senema vasfin yok,
Sen dahi heva tut anı söz deme ona.

şii yazılmasaydı:

Müştak lebin sacer senbaya bakarım,
Bir göz ki, seni görmeye dünyaya bakarmı?
Alüde geddi – ruhi çeşmin olan aşık
Serne semen nergizin şehluya bakarmı?

Gazele yazılırmıydı?” (1, 170)

Gazi Bürhaneddin`in genellikle Ortak Türk halkalarının edebiyatında bırkatığı etkiden bahseden araştırmacı üzgün olarak yazar: “Kendinden sonra gelen şairler türk ruhuna, türk ananesine, türk duygusuna Gazi Bürhaneddin kadar sahip çıkmamış Arap Acemi sanatına, İslama bağlı kalmıştır” (1, 170). İ. Hikmet`in belirttiği gibi şairin Türk Edebiyatı anelerine bağlılığı o kadar güçlüdür ki, şairin Divan`ında tüm divanlarda karşılaştığımız münacatları, natları, kasideleri görüyoruz. Gazi`nin gazelleri aruz vezniyle yazılmış koşmalardır.

Gazi Bürhaneddin hayatına günümüz yazarlarında büyük değer vermiştir. Prof. M. Guluzade yazar: “Şairin tuyugları ve rübaileri aruz verni ile yazılmış olsabile bedi ifade tarzı, dil itibariyle Azerbaycancanın özelliklerini yansıtmıştır. Bu şiirlerde Arapça Farsça terkipler ok gibidir” (4, 128).

İ. Hikmet Gazi Bürhaneddin`e büyük değer vermekle şunu belirtir: “Gazi`nin şiir ve sanat hususunda günahı aruza iltifat etmiş olması hecanın öksüz bırkamasıdır. Genellikle heca vezniyle yazmış olsaydı kendinden sonra gelenlere canlı bir örnek olurdu” (1, 171). Ama şunuda göz önünde bulundurmak gerekir ki, toplumun üst tabakası Arapçanın Farsçanın etkisi olduğu sarayda yaşayan bir şair için XIV yüzyıl Azerbaycan Yazılı edebiyatındaki aneleri bozarak heca vezninde yazmak çok zordu. Bunun içinde Gazi Bürhaneddin`ni heca vezniyle değil aruzla yazdığı için suçlasak ne İ. Hikmat ne de günümüz yazarların buna hakkı yoktur.

KAYNAKÇA

- 1.**Hikmət İ. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. I kitab, Bakı 1928.
- 2.**Burhanəddin Q. Gülşənə gəl, nigara, bülbülü gör (tərtib edəni və ön sözün müəllifi Ə. Səfərli), Bakı, 1976.
- 3.**Quluzadə M. Böyük ideallar şairi, Bakı, 1978.
- 4.**Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 3 cildə, I c. Bakı, 1960.